

YU ISSN 0027-8084
UDK 808.61./.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

PG
1201
.N24

Nash Jezik.
НАШ ЈЕЗИК

XXVI/4—5

UNIV. of MICH.

FEB 28 1986

Current Serials

**БЕОГРАД
1985.**

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXVI (нова серија)

Св. 4—5 (1985)

САДРЖАЈ

Извори супстанције и структуре српскохрватског књижевног језика (ЖИВОЈИН СТАНОЈЧИЋ)	167
Структура слога и проблем силабизација у српскохрватском језику (РАДОЈЕ СИМИЋ)	181
Именичка образовања с префиксима <i>над-</i> и <i>под-</i> (МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ)	205
Неки случајеви конгруенције у језику Марка Миљанова (БРАНИСЛАВ ОСТОЈИЋ)	220
Гласовне промене у енклизи (ЗОРКА КАШИЋ)	228
Из терминологије и лексике	
Неки проблеми српскохрватске дијалектолошке номенклатуре (ДРАГОЉУБ ПЕТРОВИЋ)	234
Термин <i>видео</i> (ЈАСМИНА МИХАЈЛОВИЋ)	241
Из проблематике именица с месним значењем (ТАТЈАНА ЖИГИЋ и ИВАНА ПРИБИЋЕВИЋ)	253
Дописи и питања	
Негација уз инфинитив и рјечцу <i>да</i> + презент (МИЛОРАД ЂИРКОВИЋ)	261
Писање сложених скраћеница (ДУШАН НИКОЛИЋ)	264
Напомене уз два претходна прилога (МИТАР ПЕШИКАН)	269
Око часа и сата (МИТАР ПЕШИКАН)	273
Хроника	
ПАВЛЕ ИВИЋ: О актуелним проблемима нашег књижевног језика	276
Спомени	
Четврт века од смрти Александра Белића (ДРАГО ЂУПИЋ)	282

ГЛАСОВНЕ ПРОМЕНЕ У ЕНКЛИЗИ

На примеру енклитика и проклитика сасвим се јасно раздвајају језички израз и језички садржај. Енклитике и проклитике заједно са речју уз коју стоје чине акценатску целину, тј. изговорну (фонетску) реч. Неке од њих су, чак, и део првог слога акцентогене речи, на пример предлози *с* и *к* у примерима *с њима, с нама, к мами, к нама*. Међутим, са становишта језичког садржаја енклитике и проклитике су посебне семантеме, те тако, у овом случају, у оквиру једне изговорне постоје две сасвим одвојене семантичке речи.

Пошто енклитике и проклитике заједно са акцентогеном речју у говору чине целину, гласови унутар те целине су подложни променама.

Због природе гласова, особина органа који учествују у њиховој реализацији и наше тежње да са што мање напора кажемо што више, у говору ће гласови на различите начине утицати један на други. Ти међусобни утицаји гласова могу довести до малих померања у артикулационом пољу, а могу и потпуно променити поједине гласове и довести до њиховог губљења или појаве квалитативно нових гласова.

Промене гласова унутар семантеме бележе се и у писму. Наравно, само оне које као крајњи резултат дају квалитативно нове гласове или доводе до губљења гласова. Ни у оквиру једне речи не бележе се померања у артикулационом пољу; не бележе се ни многе појаве у говору које би могле утицати на промену значења. Правописна одступања од говорне ситуације имају оправдања, али то не значи да и говор мора и може да прати у свим случајевима оно што је препоручено правописом. Уколико бисмо покушали да говоримо увек онако како је написано, говор би био испрекидан и неприродан.

Ово нас је навело да се заинтересујемо за гласовне промене у проклизи¹ и енклизи. Интересовање се односило првенствено

¹ Гласовне промене у проклизи разматране су раније (НЈ н. с. књ. XIV, св. 4—5, стр. 217—248). У том раду наведени су и претходни истра-

на ортоеписију стандардног српскохрватског језика, па је обављено и такво истраживање. Анализиране су гласовне промене у енклизи у говору представника стандардног српскохрватског изговора.²

Да би се приступило истраживању, неопходно је било да се сачини узорак језичке грађе. Узете су 54 кратке реченице (које због технике анализе на спектрографу не могу трајати дуже од 2,4 секунде). Настојало се да реченице представљају свакодневну говорну ситуацију. Међу њима се нашло и обавештајних и упитних и узвичних.

У иницијалном положају српскохрватских енклитика налази се једанаест гласова, и то: вокал *и*, сонанти *ј*, *н*, *њ*, *м*, *в*, плозиви *г*, *т* и *б*, фрикатив *с* и африката *ћ*. Анализом физиолошких и акустичких особина ових гласова и њиховог понашања у говорном процесу може се, са доста сигурности, претпоставити до којих промена може доћи када се ови гласови комбинују тако да једним од њих почиње енклитика, а акцентогена реч се завршава било којим гласом. Оне комбинације за које се сматрало да не доводе до битних промена, нису узимане у обзир.

Претпостављено је да у енклизи долази до четири врсте гласовних промена, па су сачињене и четири групе реченица. Прву групу чине реченице у којима се акцентогена реч завршава истим гласом којим почиње енклитика. У другој групи реченица енклитике почињу гласовима *т*, *с*, *ћ*, *г*, *б*, а акцентогена реч се завршава сугласницима чија је звучност фонолошки релевантна (заступљени су сви сугласници). Трећу групу чине реченице у којима се акцентогена реч завршава сугласником који се од сугласника у иницијалној позицији енклитике разликује само по звучности. У четвртој групи реченица енклитика почиње гласом *ћ*, а финални сугласници акцентогене речи су *с* и *з*.

То су следеће реченице:

1. Иначе <i>долази ми</i> стално.	8. Тај <i>накит ти</i> не одговара.
2. Јано, <i>Додај</i> <i>јој</i> ово!	9. Такав <i>имат те</i> уништава.
3. Неки <i>Јован нам</i> је причао.	10. <i>Бослестан и слаб би</i> пропао.
4. Мали <i>лом ми</i> прија.	11. Сваки <i>клас си</i> покупио.
5. <i>Мишин шарм ме</i> одушевио.	12. Само <i>вас се</i> сећам.
6. <i>Велите, крив вам</i> је отац!	13. <i>Ћамиле, ноћ ће</i> пасти.
7. <i>Густи смог</i> за гуши.	

живачи овог и сродних проблема. Сматрам да то овде не би требало понављати.

² У народним говорима постоје ове промене. У великом броју дијалектолошких радова помињу се и промене у проклзи и енклизи. Иако их неки аутори посебно не обрађују, из приложене грађе у њиховим радовима може се закључити да је овај процес присутан.

1. Везочни сноб ти ласка.
2. Горане, снџ ти смета!
3. Живкин муж те воли.
4. Здрав одрез те штити.
5. Чудо и бриц те занимају.
6. Воле, смуђ ти је за вечеру.
7. Бели хлеб су ти донели.
8. Гарав траг су оставили.
9. Жалосни муж се устрелио.
10. Вино, смуђ се охладио.
11. Понџијев имџ су копирали.
12. Бели граб ће нам посећи.
13. Жижин муж ће испричати.
14. Зимски мраз ће доћи.
15. Цанин беџ ћеш ми донети.
16. Горане, строг ћеш бити!

17. Дарко, мед ће ти помоћи.
18. Цветин отац за нервира.
19. Татин сат га буди.
20. Пливин снап га одушевљава.
21. Шумски миш га је уплашио.
22. Сопствени понос га спутава.
23. Часна реч га обавезује.
24. Вирина помоћ га је охрабрила.
25. Тај сат би он купио.
26. Какав бурек би хтео?
27. Шарени брош би ти одговарао.
28. Сладак купус би увек јео.
29. Чедину реч би уважио.
30. Цео месец би могао да спава.
31. Цеџин стриц би то учинио.
32. Виро, помоћ би ми требала.

1. Какав брак га чека?
2. Вино, глеђ ћеш оштетити.
3. Пластични калуџ би одговарао.

4. Вино, лед ти је напољу.
5. Загин пораз смо заборавили.
6. Златни вез су запазили.

1. Зимски мраз ће доћи.
2. Ситан клас ћемо добити.

3. Свака влас ће ти опасти.
4. Заправо пораз ћемо доживети.

Већ је речено да нас је овом приликом интересовало какве се промене дешавају у стандардном српскохрватском језику, па су субјекти чији је говор анализиран и бирани по том критеријуму. Узорак језичке грађе снимљен је у Студију 202 Радио Београда, а изговарали су га пред микрофоном водитељи програма и новинари. За спектрографску анализу коришћене су само оне реченице које су биле изговорене стандардним језиком. Одступања било које врсте нису узимана у обзир. Тако одабран материјал анализиран је на спектрографу³ у Лабораторији за акустику Електротехничког факултета у Београду под руководством др Томислава Томића.

На основу акустичких особина које могу да се прате на спектрограму, а то су: трајање, фреквенција и интензитет, анализирани су гласовне промене у енклизи на поменутом узорку језичке грађе.

1. У енклизи се често догађа да се два идентична гласа нађу један поред другог. У таквој позицији могу се наћи вокал *и*, сонанти *н*, *м*, *в* и *ј*, пловиви *г*, *т*, *б*, фрикатив *с* и африката *ћ*.

³ За ову анализу коришћен је спектрални анализатор — SONOGRAM. То је аудио-фреквентни спектрални анализатор који графичким путем приказује сваки тип комплексног звука у опсегу од 85 до 8000 херца. Резултат анализе извршене овим сложеним електронским инструментом је спектрограм (сонограм). На сонограму се у три димензије приказује разложен анализирани звук. Фреквенција се наноси на ординату (вертикална оса), време на апсцису (хоризонтална оса), а интензитет је представљен закрњеном записом.

Овакве секвенце се у говору отклањају. То се, природно, дешава и у енглизи, јер енклитика и акцентогена реч чине изговорну целину. Отклањање оваквих секвенци у говору се изводи на два начина.

Најчешће се обједињава артикулација два идентична гласа. У процесу обједињавања артикулације поједине скупине гласова се различито понашају. Приликом обједињавања артикулације два вокала и (у реченици *Иначе, долази им стално*) и два сонанта *н* или *м* (у реченицама *Неки Јован нам је причао, Мали лом ми прија, Мишин шарм ме одушевио*) у изговору наших испитаника глас у енглизи је трајао двоструко дуже него исти глас на почетку реченице.

У реченицама *Јано, додај јој ово!* и *Велите, крив вам је отац* обједињује се артикулација два сонанта *ј* и два сонанта *в*. У процесу обједињавања артикулација изговаран је глас чије трајање није дуже од истог гласа на почетку реченице, па би се за ове случајеве могло, условно, рећи да се један од гласова „губи“ у енглизи.

Када се у енглизи нађу један поред другог по два идентична пловива *г*, *б* и *т* (у реченицама: *Густи смог га гуши, Болестан и слаб би пропао, Такав инат те уништава*), такође долази до обједињавања артикулације ових гласова. Резултат тог обједињавања је глас продуженог трајања.⁴ Просечно трајање је око три четвртине двоструког трајања гласа изговореног на почетку реченице. На спектрограму се види да је у овим случајевима продужена оклузија.

И два идентична фрикатива *с* (у реченици: *Само вас се сећам*) изговорена су тако да је артикулација обједињена, а трајање продужено. То исто се дешава и у случају обједињавања две идентичне африкате *ћ* (у примеру *Ћамиле, ноћ ће пасти!*).

Други начин на који се избегава изговор идентичних гласова једног поред другог јесте појава паузе у говору између акцентогене речи и енклитике. Овакав начин изговора јавља се приликом читања, што је и природно пошто „делимитативну функцију за ријечи у говору има нагласак, а ту исту функцију у писању преузима размак међу ријечима“.⁵ Овакве паузе јављале су се у изговору наших испитаника који нису вични да говоре пред микрофоном.

⁴ О дугим сугласницима видети: Радован Кошутих: Граматика руског језика (I Гласови), Београд; Милан Решетар: Дуги сугласници у српскохрватском језику, ЈФ, књ. II, св. 1—2, 1921, стр. 111—114; Asim Peco: Les consonnes longues en serbo-croate, Bulletin de la Faculté des Lettres de Strasbourg, No 8—9, 1960.

⁵ Иво Шкарин: Гласовне промене унутар изговорене ријечи, Језик XVII, бр. 5, Загреб 1970, стр. 137.

У спонтатном говору, када се не инсистира на прецизности, према нашим запажањима у оваквим случајевима скоро увек долази до обједињавања артикулационог процеса.

2. Највећи број реченица у нашем узорку језичке грађе чине примери у којима су у контакту звучни сугласник с краја акцен-тогене речи и беззвучни сугласник с почетка енклитике, или об-ратно — беззвучни сугласник с краја акцен-тогене речи и звучни сугласник с почетка енклитике. Након пажљивог преслушавања материјала и на основу спектрографске анализе може се закључити да у енклизи најчешће долази до асимилације по звучно-сти.⁶ Ретки изузеци су појава паузе у говору између акцен-тогене речи и енклитике. Када постоји пауза, онда нема асимилације.

У вези са овим примерима треба истаћи једну занимљиву појаву. Без изузетка долази до асимилације када су у скупини први звучни а други беззвучни консонант. У скупини беззвучан-звучан појављује се понеки пример без асимилације, а чешћа је и појава паузе у говору између акцен-тогене речи и енклитике.

У процесу асимилације по звучности у енклизи се често чује звучни парњак гласа *ц*, тј. глас *з* (*дз*). Појавио се у изговору скоро свих наших испитаника у реченицама *Цветин отац га нервира*, *Цео месец би могао да спава*, *Цецин стриц би то учинио*. На спектрограмима се види присуство ларингалне звучности у ниским зонама фреквенције, што је недвосмислена потврда да су за вре-ме изговора овога гласа активиране гласнице. Истакли смо ове реченице са гласом *з* као доказ да је у изговору представника стандардног језика присутан глас *з*. Међутим, овај глас у овој позицији није фонема него само позициона варијанта фонеме *ц*. За слушаоца је ирелевантно да ли је чуо глас *ц* или *ц*, јер је са-држај саопштене информације исти. Ни говорници ни слушаоци нису свесни да се у овим позицијама појављује глас *з*. Постају свесни тек када им се скрене пажња на ту појаву.

3. У енклизи се у контакту сусрећу и сугласници који се један од другог разликују само по звучности. Приликом изговора реченица са оваквим примерима (*Какав брак га чека?*, *Бино, глећ ћеш оштетити*, *Златни вез су запазили...*) најчешће је долазило до обједињавања артикулације, а као резултат обједињавања до-бијао се глас продуженог трајања. Ова група реченица потврђује појаве из претходне две групе, а то је да је у енклизи присутна асимилација сугласника по звучности и обједињавање артикула-

⁶ О овоме проф. Асим Пецо у раду *Изговор звучних сугласника на крају ријечи у српскохрватском језику*, *Зборник за филологију и лингвистику*, IV—V, Нови Сад 1961—1962, између осталог, каже: „исто онако као што унутар једне ријечи имамо једначења по звучности, ту гласовну појаву имамо и у сандџију, нарочито ако је у питању једна акценатска цјелина без обзира на границу слога“.

ције двају идентичних сугласника. У резултату овог обједињавања добија се глас продуженог трајања.

У ретким случајевима није долазило до асимилације по звучности, па, природно, ни до обједињавања артикулационог процеса.

4. И у енклизи се у додиру сусрећу гласови који би, када би тај додир био у оквиру акцентогене речи, довели до асимилације по месту творбе. То је ситуација када се *с* и *з* нађу испред *ћ* (*Ситан клас ћемо добити, Свака влас ће ти опасти, Зимски мраз ће доћи, Заправо, пораз ћемо доживети*).

Међутим, у овом случају само у изговору једног нашег испитаника дошло је до асимилација по месту творбе, па је глас *с* алтернирао са гласом *с'*. У изговору свих осталих испитаника није дошло до ове асимилације, а говор је деловао природно. Значи да асимилација по месту творбе није карактеристична за енклизу.

5. У резултату гласовних промена у енклизи и проклизи појављују се нови гласови који нису и нове фонеме него само позиционе варијанте. У овој позицији долази и до неутрализације неких опозиција.

*
* *
*

Ортографија у највећем броју језика, па и у српскохрватском, више пажње поклања језичком садржају него језичком изразу. То је потпуно оправдано, јер је писани текст „говорник“ без помоћних средстава као што су гестови, мимика, саговорникова реакција, додатна објашњења и сл. У томе и јесте оправдање немогућности потпуног остварења начела „Пиши као што говориш“.

Са становишта језичког садржаја енклитике и проклитике су посебне речи, па је нормално да се тако и графички представљају. Међутим, када је у питању ортоепија, не може се инсистирати на одвајању. Наша истраживања су показала да говор у коме се енклитике и проклитике изговарају као посебне речи делује испрекидано и неприродно. Скоро је немогуће у спонтаном говору издвојити их из изговорне речи. Уколико их не издвајамо, онда се реализују наведене гласовне промене.

Они који се баве нашом говорном речју, било културом говора било обучавањем странаца нашој говорној речи и сл., требало би овој појави да поклоне пажњу.

Зорка Кашић